

INTERIM

Secularisering van Kerk naar Samenleving

INHOUDSOPGAVE

Inleiding Jan Kroesen	bl. 2
Voorwoord Jan Kroesen	bl. 2
Secularisering, over westerse waarden in radicale tijden Hans Boutellier	bl. 5
Westerse waarden in radicale tijden Daan Savert	bl. 13
Seculariteit in waarheid, werkelijkheid en toekomst Jan Kroesen	bl. 20
Impressie van de studiedag 'Over westerse waarden in radicale tijden' Truus de Boer	bl. 28
Nawoord Jan Kroesen - Wilmy Verhage	bl. 30
Uit het bestuur Otto Kroesen	bl. 32
Achterpagina	bl. 35

INLEIDING

Geachte lezer, lezeres, vrienden en belangstellenden,

Voor u ligt het voorlopig laatste nummer van de Interim. Daarom schrijft uw redactie dit keer niet alleen een voorwoord over de inhoud van dit nummer, maar ook een nawoord bij een Tijdschrift, dat er na 13 nummers mee ophoudt.

VOORWOORD

Meer dan een jaar geleden inmiddels vond op de 21e september 2019 een gezamenlijke bijeenkomst plaats van de Girardkring en onze eigen vereniging Respondeo onder de titel: *Secularisatie, Over westerse waarden in radicale tijden*. Daaraan is dit nummer gewijd.

Centraal in dit nummer staat het boek van Hans Boutellier die tegelijk ook de keynote speaker was van deze bijeenkomst. In zijn boek brengt hij veel van z'n eerdere publicaties bij elkaar. Dat betreft onderzoek naar criminaliteit, veiligheid, seksueel gedrag. Maar het is ook een manier van kijken en interpreteren waarin hij een duiding geeft van het weefsel van onze maatschappij. Centraal daarin is zijn aandacht voor de moraliteiten die daarin een rol spelen. Hij is daarin zeer getroffen door de talloze verschillen in opvattingen en de vraag wat ons (nog) bij elkaar houdt. Ondanks het feit dat de grote verhalen van Kerk en Staat niet meer de krachtlijnen zijn aan de hand waarvan groepen en mensen hun leven inrichten, blijkt vooral ook dat de samenleving met het afscheid daarvan niet ineen is gestort. Dit laatste is een steeds terugkerend refrein in dit nummer van de Interim. Maar ook is er de vraag: Blijft het zo?

De subtitel van het boek van Boutellier is dan ook '*over westerse waarden in radicale tijden*'. De bijeenkomst vond plaats in wat nu wel de pre-coronaperiode kan worden genoemd. Weinig konden we vermoeden dat de radicale tijden waarnaar in deze subtitel verwezen wordt, met spoed verder zouden radicaliseren. De coronapandemie heeft de wereld veranderd. De al in gang zijnde ontwikkelingen, aldus Geert Mak, krijgen een sterker accent. Een voorbeeld daarvan is de informatietechnologie die onder invloed van de coronamaatregelen de wind in de zeilen krijgt en anderzijds het verbruik van fossiele brandstoffen dat volgens velen geheel moet worden vervangen door duurzamere bronnen. Een ander punt is de dringende vraag of we wel

op de huidige wijze met dieren om kunnen blijven gaan. De coronacrisis stort de wereld in een voor een groot deel onvoorzien proces van veranderingen die onze leefwijzen onder druk zetten en misschien nog wel meer de verhoudingen van deze leefwijzen ten opzichte van elkaar. Hans Boutellier besteedt daaraan in het laatste en nieuwe hoofdstuk van zijn boek al aandacht. Hij geeft daarin blijk van toenemende zorg omtrent de sfeer van vijandschap tussen individuen en groepen. In de tijd waarin we van doen hebben met de Corona-pandemie, die niet alleen maar een kortstondige crisis blijkt te zijn, hebben we langdurig van doen met gedragsbeperkende maatregelen. Op maatschappelijk niveau blijkt dat het al tanende aanzien van wetenschap, nog meer wordt ondergraven door desinformatie, complottheorieën en wantrouwen tegenover het overheidsbeleid. Openlijke vijandschap treedt daarbij soms letterlijk aan de dag. Op straat en in de politiek. Je kan zeker angst hebben voor een de samenleving ontwrichtend effect daarvan. Anderzijds wil Boutellier dat ook niet overdrijven. In Nederland gaat nog steeds het meeste goed. Zeventig procent van de Nederlanders heeft nog zeker vertrouwen in het regeringsbeleid. Maar dertig procent heeft dat niet. En dat is zorgelijk te noemen.

Het boek dat hij inleidt in deze bijeenkomst is dan ook te zien als de overgang van een maatschappij-dynamiek waarin de spanningen waaraan die maatschappij bloot staat nog gezien worden als beheersbaar, naar een tijd waarin die spanningen worden verhevigd in een dynamiek die kan leiden tot de onbeheersbaarheid ervan. De vraag is of en hoe we bezieling kunnen brengen in en tussen de spannende en elkaar tegenstrevende krachten in de samenleving.

In zijn inleiding schetst Hans Boutellier de spanningsvelden. Criminaliteit, veranderingen in opvattingen omtrent seksualiteit, migratie, de plaats van de sociale wetenschappen passeren de revue. Het beeld dat oprijst is dat van maatschappelijke verwickelingen en de inzet en de manier om 'de boel bij elkaar te houden' in een samenleving die als 'hypermoreel' is de karakteriseren.

In de reactie van Daan Savert, vanuit de Girardkring, wordt hierop heel puntig opgemerkt dat het verleidelijk is om een bepaalde omvattende analyse van deze tijd van iemand als René Girard te presenteren als een groot en sterk verhaal om opnieuw betekenis te vinden in de maatschappelijke kakafonie, maar tegelijkertijd besef je dat dit onmogelijk is, omdat je je daarmee precies in het spel begeeft waaraan je niet mee wilt spelen. Het spel van de rivaliteit. De ander(e groep) zien als obstakel voor wat jezelf ziet als 'goed', waarmee je juist de strijd aangaat die je het liefst zou willen vermijden: het verketteren van de anderen, die het kwaad vertegenwoordigen.

In een antwoord dat Jan Kroesen tracht te geven wordt in de lijn van Eugen Rosenstock-Huessy, gevraagd naar wat de verschillende taal- en tijdsritmen waarin mensen zijn opgenomen kan verbinden. Het seculiere tijdsritme waarin mensen in ultieme zin arbeidskrachten zijn die per uur kunnen produceren en het tijdsritme van de eigen ziel: De strijd van geduld en verdragen en van zijn leven ergens aan geven. Ons zieleritme lijkt veel te langzaam.

Een evaluatief moment in het geheel is de enthousiaste reactie van Truus de Boer naar aanleiding van deze dag. Zelf zei ze al dat het geschreven is in de euforie van het moment. Maar toch geeft ze haarscherp weer waarin voor haar de waarde van deze bijeenkomst is gelegen. Haar trefwoorden zijn offer, vergeving en levensbeschouwelijke vorming. Een enkele opmerking van de vader van Hans Boutellier echoot een leven lang na in zijn zoon Hans Boutellier. Wat kan de vormingstijd van een jeugd dan niet nog meer achterlaten, zo kan men vragen. Of anders gezegd: Hoeveel toekomst ligt daar niet al in besloten?

JAN KROESEN

SECULARISERING, OVER WESTERSE WAARDEN IN RADICALE TIJDEN

HANS BOUTELLIER

De titel 'Over westerse waarden in radicale tijden' die voor deze bijeenkomst door de Girardkring en de vereniging Respondeo werd gekozen, is ontleend aan de tweede druk van het boek *'Het Seculiere Experiment'*

van de hand van Hans Boutellier. Hij verzorgde de inleiding in de materie. Vanuit de Girardkring gaf Daan Savert een reactie op het boek en vanuit Respondeo Jan Kroesen.

Hans Boutellier was tot 2019 wetenschappelijk directeur van het Verwey-Jonker Instituut, met veel publicaties op zijn naam. Deze vormen de neerslag van veel veldonderzoek, verricht op meerdere maatschappelijke terreinen, zoals veiligheid, criminaliteit, seksualiteit en integratie. Scherp onderzoek van allerhande feitelijke omstandigheden die zich voordoen, wordt tegelijkertijd onderworpen aan een kritische blik. Tevens geeft hij daarbij ook een waardering van en voor de historische processen en keuzes die hebben geleid tot wat we nu 'onze samenleving' noemen. Ruimhartig laat hij daarbij vele mede-onderzoekers en -auteurs aan het woord. Hij constateert dat het woordje 'onze' in 'onze samenleving' toenemend onder druk staat. En niet onbelangrijk: ooit waagde hij zich aan arbeid in de praktijk in een instelling voor delinquenten.

Hans Boutellier:

Dit boek is mijn 4e grote studie. Een ander boek is verschenen in '93 onder de titel *De Improvisatiemaatschappij*. In dit boek noem ik meerdere dingen die in dit laatste boek verder zijn uitgewerkt en van nadere context voorzien.

Dames en heren, het is mij een genoegen om in een gezelschap als dit een en ander te vertellen over mijn laatste boek *Het Seculiere Experiment*. Dit is mijn laatste boek, waarvan kortgeleden een 2e druk is verschenen. Voor een groot deel is het boek gelijk gebleven aan het

vorige. Tekstueel is wel hier en daar het een en ander aangepast. De grootste verandering is wel dat er een heel nieuw hoofdstuk aan is toegevoegd. Sinds het verschijnen van de 1e druk hebben zich natuurlijk opnieuw ontwikkelingen voorgedaan, waarover naar mijn gevoel het een en ander gezegd c.q. toegevoegd moest worden.

Voor het schrijven van dit boek was/is sprake van een persoonlijk motief en een maatschappelijk motief. Het persoonlijke wordt gevormd door het afscheid van het Katholieke geloof en de daarmee gepaard gaande relativering van wat de Rooms Katholieke Kerk heeft bijgedragen aan mijn opvoeding. Ik herinner me nog altijd een opmerking van mijn vader, waar ik vaak aan heb teruggedacht: "Als niemand meer in God gelooft, dan wordt het een zootje". Wel, in onze samenleving is de secularisering - af te lezen aan het steeds leger worden van de kerken - sterk toegenomen. De plaats van het geloven wordt steeds kleiner. Het maatschappelijke motief is er in gelegen dat ik graag een bijdrage wilde leveren aan het verbeteren van de samenleving, door onderzoek te doen naar allerlei maatschappelijke problemen (uitdagingen) en verschijnselen en het daaraan verbinden van analyses, die gebruikt kunnen worden voor verdere ontwikkeling en verbetering ervan. Nu zo'n 50 jaar later heb ik in mijn boek 'De seculiere samenleving' een balans willen opmaken. Is het werkelijk zo'n zootje geworden als mijn vader vermoedde dat het zou worden?

Allereerst is het goed om vast te stellen dat het heel snel ging met die secularisering. De paters Augustijnen legden hun habijt af en verschenen als het ware plotseling voor mijn gevoel in een slecht zittend confectiepak op mijn school. Voor een jongetje dat Rooms Katholiek werd opgevoed was dat wel een plotselinge verandering. Ik beschrijf dit in mijn boek alsof een geheime synode ergens was bijeengekomen en besloten had dat we het 'maar eens zonder God' moesten gaan proberen.

In de tweede plaats is het zo dat de secularisering diepe wortels heeft die teruggaan tot de Verlichting. En natuurlijk zijn er gebeurtenissen aan te wijzen die nog verder teruggaan. De Verlichting heeft ook wortels die voortvloeien uit het Christendom. Daarna is de komst van de automobiel, de televisie en de pil geweest, die er alle toe hebben bijgedragen dat mensen zich steeds zelfstandiger gingen opstellen ten aanzien van alles wat autoriteit had. Mensen gingen zich steeds meer zien als gelijk aan andere autoriteiten. De apostel Paulus zei ooit dat alle mensen gelijk waren voor God. Dat was een revolutie in het godsdienstig leven van toen. Dat idee heeft zich sindsdien (over diepe wortels gesproken) doorontwikkeld tot gelijkheid voor de wet, uitmondend in de rechtsstaat.

Wanneer je ons land vergelijkt met Polen en Amerika, dan valt op dat het Christendom daar nog steeds sterk aanwezig is. In Nederland is het godsidee echt op z'n retour, vergeleken bij deze landen. Nu kun je je afvragen of inderdaad zo is dat het Godsidee verdwijnt of dat het een transformatie is. Misschien het laatste.

Wat houdt die seculiere conditie nu precies in? Eerst maar even wat het niet is. Het is geen atheïsme. In een enquête naar de godsdienstigheid van de Nederlandse bevolking bleek dat in ieder geval 20% van de bevolking 'absoluut wel' religieus is. Absoluut niet religieus was zo'n 30%. De rest (50%) zit er tussenin. Daaruit kun je concluderen dat het merendeel van de Nederlanders nog wel wat heeft met religiositeit. Seculariteit is dus niet gelijk aan atheïsme.

Wat is het dan wel?

Het is het verdwijnen van maatschappelijke organisatie op grond van een gemeenschappelijk geloof. Het geloof is geen organiserend principe meer. Wel of niet geloven is een individuele keuze geworden. Religie is een optie (Taylor). Je kiest voor een geloof. Dat mensen geloven is geen vanzelfsprekendheid meer. De kerken worden zoals gezegd, langzamerhand steeds leger. Een merkwaardigheid is dat in het lager en middelbaar onderwijs religie nog steeds een rol speelt als basis voor de organisatie. Tegelijkertijd is er binnen het bijzonder onderwijs bij onderwijsgevendenden geen grote belangstelling voor de plaats van religie in de school. Dat ligt wat ongemakkelijk.

Middenin dit secularisatieproces kreeg Nederland te maken met een nieuw geloof, de Islam. De kerkklokken klinken steeds minder en oproep tot gebed wordt steeds luider. Daardoor heeft religie haar publieke karakter verloren. Geloof dat aanvankelijk nog deel uitmaakte van het openbare leven, kreeg veel meer een plaats toegewezen in het privé domein. In scholen is religie nog zichtbaar in het publieke domein. Tegelijkertijd moeten daar zoveel problemen een plek krijgen in het curriculum van scholen dat er voor levensbeschouwing weinig tijd overblijft. Al die ontwikkelingen maken dat mensen op zoek zijn naar wat past bij zijn of haar levensstijl. Dat heeft verwarring tot gevolg. Niet in de laatste plaats heeft dat dus te maken met het wegvallen van de organisatorische lijnen die religie en levensbeschouwing in de samenleving trokken.

De balans.

Tegen de achtergrond van deze ontwikkelingen heb ik meerdere veldstudies gedaan rond thema's als criminaliteit, seksualiteit, migratie, veiligheid en dergelijke. Het oprukken van de secularisatie in Nederland heeft gevolgen voor de ontwikkelingen die zich op deze deelterreinen voordoen. We beginnen maar met de criminaliteit. Als

het waar is dat 'het zonder God een zootje wordt', zou je verwachten dat met het voortschrijden van het seculariseringsproces de criminaliteitscijfers omhooggaan. Criminoloog Bongers liet echter omstreeks 1900 zien dat het omgekeerde waar was. Uit door hem bestudeerde gevangenisstatistieken, waarin ook de religieus/kerkelijke achtergrond van de delinquenten werd vermeld, bleek dat het contingent gelovigen groter was dan het aandeel van onkerkelijken. Met name de katholieken bleken opvallend vertegenwoordigd te zijn met de hoogste aantallen. Daar werden verschillende verklaringen voor aangevoerd. Bijvoorbeeld dat de Katholieke medemens zijn geweten gemakkelijk schoon kon wassen door te biecht te gaan. Bekentenissen gedaan in de biecht zouden je vrij pleiten van de begane zonden. Een echte innerlijke moraliteit zou niet nodig zijn, of zou in ieder geval die schijn met zich meebrengen. Een ander – beetje hilarisch - argument was dat de slimste jongens uit een gezin priester plachten te worden. En priesters krijgen geen kinderen (d.w.z. het is niet echt de bedoeling dat er nageslacht komt). Deze braindrain zou zorgen voor (intellectuele) degeneratie van het Katholieke volksdeel. Meer materiële verklaringen vond dezelfde criminoloog Bonger in de sociaaleconomische verhoudingen van die tijd (omstreeks 1913): Katholieken bevonden zich in een achtergestelde positie. En wat de lage aantallen onkerkelijken aangaat, dat zou komen omdat niet-gelovigen veelal uit de grote stad kwamen. Het waren intellectuelen of hoger opgeleide arbeiders.

Gedurende de vorige eeuw bleef de misdadigheid in allerlei onderzoeken in de aandacht. Er blijkt uit dat er zeker dwarsverbanden bestaan tussen criminaliteit en de mores in de samenleving. Geloof heeft echter pas echt effect wanneer de samenleving zelf ook gelovig is. Religiositeit heeft dan een dempend effect (bl. 80 De seculiere samenleving.). Is de samenleving echter meer pluriform van aard, dan verdwijnt dat effect. Want wanneer de morele codes hun geldingskracht verliezen, verzwakken ook de sociale bindingen en de overdracht van die codes tussen de generaties. Tussen 1960 en 1995 steeg de criminaliteit dan ook in de statistieken. In de loop van de tijd verdween dit effect en lieten de criminaliteitscijfers een daling zien. Het gemeenschapseffect van religie verdween met het doorzetten van de secularisering. Preventieve maatregelen, sterkere controle, terugdringen van 'het gelegenheid geven' (doe een slot op de deur), hebben naar alle waarschijnlijkheid ervoor gezorgd dat die dalende tendens is doorgezet. Kijk bijvoorbeeld naar het vandalisme-proof straatmeubilair (zoals bushokjes) het veiligheidsbeleid in scholen, universiteiten en andere opleidingsinstituten.

Opmerkelijk in onze tijd is de omslag in het denken over de relatie tussen criminaliteit en religie in de publieke opinie: steeds vaker komt het voor dat religie eerder wordt gezien als geweld bevorderend. Het debat rond de Islam en de oververtegenwoordiging van Marokkaanse Nederlanders in de criminaliteitscijfers spelen daarin een belangrijke rol. Niet zozeer de religie (meer bepaald de Islam) speelt daarin een rol, maar een ingewikkeld samenspel van culturele factoren zoals zich die in Nederland voordoen zorgen voor die oververtegenwoordiging. Wie zich hier laat verleiden tot algemene uitspraken doet de complexe samenhangen geweld aan.

Seksualiteit

Dit is het tweede onderwerp waar tegen de achtergrond van de secularisering iets over te zeggen valt. De ontwikkelingen die zich voordeden rond de seksualiteit in Nederland vielen samen met het seculiere experiment. Zie je in de discussie rond criminaliteit dat het gevoel van veiligheid verdween, ondanks de dalende cijfers ten aanzien van de criminaliteit, zo zie je dat ook veel schijnveiligheid en schijnheiligheid rond het seksuele gedrag is afgebroken. Je kunt zelfs zeggen dat het seculiere experiment ook en vooral een seksueel experiment was. Vaststaande gedragspatronen, gebaseerd op aannames van het christendom, werden ter discussie gesteld. Daarmee verdween de grond onder de ondergeschikte positie die de vrouw in veel opzichten, maar zeker ook in de opvattingen omtrent seksualiteit innam. Voorbehoedsmiddelen waren tot dan toe verboden. De jaren '60 van de vorige eeuw vormden het definitieve omslagpunt met betrekking tot de seksuele moraal.

In de jaren '70 daarna werd deze ontwikkeling gevolgd door de vrouwenemancipatie. Dolle Mina's traden op en vrouwen werden 'baas in eigen buik'. Homoseksualiteit werd van een 'gruwel' voor velen tot een erkende seksuele identiteit. Dat betekende een enorme verschuiving in de opvattingen over seksuele identiteit die daarna alleen maar is doorgezet. De nadruk op de subjectieve beleving van seks en lust, maar ook het vrije besluit daartoe, zonder bevoogding van welke instantie dan ook kwam centraal te staan. Niet meer de externe normering vanuit het Christendom, de Kerk, de pastoor, de dominee of de overheid bepaalt de seksuele moraal of het seksuele verkeer tussen personen, maar de persoon zelf – en dan ook nog vooral de vrouw zelf. Kortom: een verschuiving van externe naar interne normering. Het geldende criterium voor seksueel verkeer is wederzijdse instemming. #MeToo is bevestiging daarvan.

Migratie – veiligheid

Nederland is grondig veranderd door een enorme stroom vluchtelingen. De oorlog in Syrië, maar ook omstandigheden in verschillende delen van de wereld hebben gezorgd voor grote veranderingen in de samenstelling van de bevolking. Heel Nederland, maar zeker ook het aanzien van de grote steden is er grondig door veranderd. Waar de Kerken steeds leger worden, groeit de Islam. De grote steden in ons land zijn majority-minority steden geworden. Dat wil zeggen dat er een meerderheid aan minderheden woont. Ongeveer de helft van de autochtone bevolking is nog Nederlands, de andere helft is afkomstig uit zo'n 176 landen. Dat is ontzettend veel. Het is in feite een grote prestatie dat zoveel nieuwkomers überhaupt konden invoegen in de steden van West-Europa.

Dat klinkt tamelijk harmonieus, maar dat is het natuurlijk niet. Het seculiere Westen is opgeschrikt, allereerst door de gebeurtenissen van 9/11, door de aanslagen in Parijs, Charlie Hebdo, de Bataclan in Parijs. In eigen land is de naam van Theo van Gogh om nooit te vergeten verbonden geraakt met het geweld van Islamistische terreurorganisaties. Gewelddadige aanhangers van een andere godsdienst, de Islam of beter gezegd, een fundamentalistische ontaarding ervan, hebben gezorgd voor gespannen verhoudingen in onze samenleving. Dat trekt een enorme wissel op het samenleven van al die 'verschillende afkomsten'. Onze samenleving is 'superdivers' geworden. Geen enkele groep is zodanig in de meerderheid dat ze andere kan domineren. Iedereen moet zich in meerdere of mindere mate aanpassen. Je kunt dan ook niet meer echt spreken van een oplossing van deze culturele verschillen in termen van integratie. Dat is nog veel te harmonieus gedacht. De maatschappelijke ordeningen kunnen niet van bovenaf worden gestuurd. Eerder is het zo dat de veranderingen in de samenleving bestuurlijk moeten worden begeleid. Dat vraagt om erkenning van de verschillen. Dat is te zien als een eerste stap naar een oplossing die inhoudt dat we lokaal en nationaal, over en weer, leerstappen zullen moeten maken.

Sociale wetenschappen.

De hiervoor genoemde ontwikkelingen vielen voor het grootste deel samen met waar we het vandaag over hebben: Het seculiere experiment. Dit experiment zou niet mogelijk zijn geweest zonder sociale wetenschappen. In veel opzichten hebben de sociale wetenschappen de rol van de Kerk overgenomen. Daarbij is het aanzien van de wetenschap sterk onderhevig geweest aan verandering. In het klassieke beeld is wetenschap uit op het achterhalen van wat 'waar' is. Het was een roeping om die waarheden te achterhalen.

Creatieve geesten achterhaalden, gedreven door een diepgewortelde nieuwsgierigheid (roeping), de wetten van de natuur, ontrafelden de wereld van de biologie in anatomie, fysiologie en zochten naar toepassingen in medisch handelen. In deze ontwikkeling kwamen ook psychologie en sociologie op. Het beeld van de zuivere en fundamentele wetenschap dat aan deze ontwikkelingen ten grondslag ligt, kon/kan wedijveren met de plaats die religie ooit innam.

Dit is echter niet de enige vorm van wetenschap bedrijven. Naast dit beeld van fundamentele wetenschap, bestaat ook het tweede beeld: dat van ondersteunende wetenschap. Daarin speelt de gedachte dat wetenschap vooral ook maatschappelijke sociale relevantie moet hebben. Juist in die rol is deze vorm van wetenschap bedrijven van enorme betekenis geweest in het opvangen van de secularisering als zodanig. Daarbij moet zeker gedacht worden aan de (profane) begeleiding van de sociale veranderingen die we zojuist bespraken. Wetenschappelijke argumenten zijn de ideologische (grote) verhalen gaan vervangen. Wetenschap is daardoor ook verward geraakt met processen in de samenleving en dichter bij de mensen komen te staan. Uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek wordt ingezet om problemen in de maatschappij te helpen oplossen. Dat kan bij gemeentelijke en/of provinciale overheden zijn, of plaatsvinden onder de paraplu van bedrijven en instellingen. Wetenschappelijk gefundeerd beleid dringt daarmee door in de leefwereld van mensen. Daarmee verliest wetenschap een groot deel van het aureool van zuiverheid en onpartijdigheid. Het leidt ertoe dat in de ogen van sommigen de wetenschap dan ook maar 'een mening' vertegenwoordigt. Argwaan ten opzichte van de wetenschap en wantrouwen ten aanzien van het politiek-bestuurlijke bedrijf liggen op de loer in het tijdperk van 'fake-news'.

Wat zijn de consequenties?

Vooraf dat we momenteel leven in een door en door pragmatische samenleving. Analooq aan het woord democratie, kun je de huidige samenleving een pragmacratie noemen. Rutte is daarvan de personifiëring. Ik denk ook niet dat hij dat als een belediging zou zien. Dat is allemaal een groot goed, maar het geeft geen inspiratie, geen bezieling. We hebben een toestand gecreëerd waar we niet echt in geloven. Mensen zijn tevreden met hun leven, maar zijn bezorgd over de samenleving. Dat is het precies. In Nederland lopen we mee in de context van Europa. We worden geregeerd door mensen die niet meer onze waarden en normen per se representeren.

Een tweede consequentie: Je ziet nu wel een zekere reactie op de pragmacratie in een soort autoritaire wending. In verschillende delen van de wereld regeren dictators met instemming van de bevolking. Het is een vraag of dat te zien is als een ontsecularisering. Het is denk ik wel een reactie of het zoeken naar een reactie. Je ziet nu demonstraties tegen medeburgers, een groeiend vijanddenken. Dat is gevaarlijk, want met een vijand wil je niet te maken hebben, je wilt eliminatie of verbanning. Dat betekent dat je anders moet gaan kijken naar de publieke moraal. Voorheen werd die gezien als een bron of een motivatie voor het handelen. Die bron definieerde jou als persoon en bepaalde tot op grote hoogte hoe je moest leven. Maar dat is nu niet meer zo het geval. Moraal is maatschappelijk gesproken niet meer een bron, maar eerder een effect van samenleven. – zij wordt gevormd in het publieke debat. Wanneer je kijkt naar de tegenstellingen in de samenleving kun je constateren dat er geen gemeenschappelijke moraal meer is, maar in het publieke debat is moraal zeker niet afwezig. Integendeel, we nemen elkaar constant de maat in allerhande praat- en actualiteitsprogramma's en de sociale media. Je zou eerder kunnen spreken van een hypermorele tijd. Die is vaak ontluisterend en duizelingwekkend. Maar in die hypermoraal zie je soms ook momenten waarin we elkaar vinden. Een voorbeeld daarvan is de terugkomst van de slachtoffers van de MH17 ramp. Alsof in de voortdurende opeenvolging van gebeurtenissen ineens iets opduikt waarin we iets herkennen dat ons allemaal aanspreekt. Die momenten kunnen zich overal voordoen. Zelfs een bijeenkomst als deze is ook weer zo'n momentje.

WESTERSE WAARDEN IN RADICALE TIJDEN –
EEN RESPONS VANUIT DE GIRARDKRING

DAAN SAVERT

“Als er niemand in God gelooft, wordt het een zootje,” zo waarschuwde de vader van Hans Boutellier ooit. Die woorden werden gesproken ruim voordat ik zelf geboren was. Ik groeide op in dat zootje, zou je kunnen zeggen, of in ieder geval in de tijd dat het seculiere experiment al even gaande was.

Maar mijn vader waarschuwde ook, op zijn beurt. Dat moet ongeveer zo'n tien jaar geleden zijn geweest. Ik stond op het punt mijn middelbare school af te ronden en dacht

na over de studie ik wilde gaan volgen. Daar had ik heel veel verschillende ideeën over, maar uiteindelijk ging mijn hart het meeste uit naar de grote vragen van het leven, dus moest het wel iets als filosofie worden. Nou waren mijn ouders over het algemeen vrij oké met mijn keuzes, maar mijn vader vond toch dat enkele waarschuwende woorden hier wel op hun plek waren. Filosofie studeren betekende dat je in contact zou komen met allerlei verschillende ideeën en opvattingen, dat je vragen zou gaan stellen bij veel dingen die je altijd voor lief had genomen. Eigenlijk precies wat de keuze voor filosofie voor mij zo aantrekkelijk maakte. Mijn vader snapte dat, maar zo zei hij: “Kijk wel uit, want uiteindelijk is er één filosofie,” en hij wees naar een Bijbel die in de woonkamer binnen handbereik lag. Je kon dus wel vragen stellen en verschillende ideeën tot je nemen, maar eigenlijk lag wel vast waar je aan het eind van de dag uit moest komen: bij de Bijbel. En dan natuurlijk bij de Bijbel, zoals wij die interpreterden. Al had ik dat toen nog niet door.

Het kwam niet door de waarschuwende woorden van mijn vader, maar uiteindelijk koos ik toch voor de studie theologie. Bij deze keuze waren de waarschuwende woorden ook bepaald niet uit de lucht. “Als

je theologie studeert, verlies je je geloof. Kijk maar uit.” Te midden van een cultuur die zich volop in het seculiere experiment begaf, hadden wij een bastion van religieuze waarheden. Het is makkelijk om daar wat lacherig op terug te kijken, maar ik zie ook maar wat goed in dat deze religieuze zekerheden een structuur en betekenis gaven waar ik tot op de dag van vandaag soms nog naar terugverlang, zelfs of juist op momenten dat ik dat het meest ontken.

“Als niemand meer in God gelooft,” dan wordt het een zootje. Ja, misschien wel. Maar in ieder geval geloofden wij nog in God. Even voor de achtergrond van het verhaal: ik groeide op in Eindhoven, in een van oudsher katholiek deel van het land. Ikzelf groeide op in een evangelisch-protestants milieu. Als kind leerde ik dat het katholicisme toch eigenlijk wel een slap aftreksel was van het echte gemeente oprechte pure geloof, waar wij aan deden (ze zijn ook nog eens bovengemiddeld crimineel, hoorden we net!) In de katholieke kerk waren het rituelen, het aanbidden van Maria en het neerknielen voor standbeelden wat de klok sloeg. Nou ja, in ieder geval sloeg er een klok... Dat maakte me soms wat jaloers, het horen van die klok, net als het zien van die glas in lood ramen en kaarsen, het ruiken van de wierook en het horen van de gezangen. Dan was het bij ons toch een beetje saai. Maar helaas, helaas... ik moet toegeven dat het beeld van katholieken als mensen die het toch allemaal niet zo oprecht meenden in onze omgeving enigszins werd bevestigd. Vrienden op de basisschool deden hun eerste communie, toch wel min of meer omdat het zo van ze verwacht werd. Op het feest na afloop stond alles vooral in het teken van voetbalclub PSV en de rest van het jaar werd er maar weinig godsdienstigs gedaan. Ik heb er geen oordeel meer over, het had een betekenis, het bracht saamhorigheid in de families, maar toch, bij ons ging het er dan wel anders aan toe.

Mijn oma, ze overleed vorig jaar op 88-jarige leeftijd, zei in de laatste jaren van haar leven met enige regelmaat: “Daan, die katholieken, die horen eigenlijk ook allemaal bij onze lieve Heer.” Gezien de strikte achtergrond van mijn grootouders was dit een nogal grootse uitspraak, die erop wees dat in ieder geval mijn oma niet halsstarrig in haar eigen gelijk was blijven denken. Maar, soms voegde ze er dan wel aan toe: “Ja, we moeten nu wel samenwerken met die katholieken. Zeker nu met die Islam, en zo...” “Die, Islam en zo...” Het is niet zo dat daarmee de schoonheid van haar eerdere opmerking meteen aan kracht verloren heeft, maar het laat wel iets zien van hoe religie mensen van een identiteit kan voorzien ten opzichte van... een ander. Rooms-katholieken en evangelische protestanten die elkaar zagen als “de ander,” voelen zich plotseling één ten opzichte van een groep die pas echt “anders” is.

Voor Girardianen, of Girardijnen, hoe je ze ook noemen wilt, springen bepaalde thema's in dit verhaal er vast meteen al uit: de mimetische begeerte bij het zien van de pracht en praal in de katholieke kerken, het zondebok-denken waarbij rivalen zich met elkaar verzoenen als er maar een gemeenschappelijke vijand is. Niet alleen op mijn jeugd is een Girardiaanse analyse los te laten, maar ook op de huidige tijd. Ik heb als persoon aan den lijve ondervonden wat het betekent om te seculariseren. Ja, mijn vader en de waarschuwendes mensen hadden gelijk: ik verloor mijn geloof tijdens mijn studie theologie. Nou ja, ik vond het ook weer terug – daar kunnen we op een ander moment nog lang over uitweiden... maar, het is niet meer wat het was. Ik ben gelovig, en tegelijkertijd ook een seculier mens, met de afwezigheid van God (in ieder geval in de cultuur om me heen) als gegeven.

Als er een bepaald idee van God of religie ten onder gaat, kan er dan iets nieuws uit de dood ontstaan. Werkt het seculiere experiment? Deels, als ik Hans Boutellier moet begrijpen. Een zogenaamde pragmacratie waar we in leven is niet de gevreesde maatschappij waarin het een zootje is geworden. En toch blijft er een leegte achter, die maar moeilijk opgevuld kan worden.

Ik vind het lastig om de maatschappij als geheel te duiden, zeker omdat er zoveel verschillende trends en bewegingen te ontwaren zijn. Wat ik wil doen is vanuit het denken van René Girard een aantal opmerkingen maken over hoe we de huidige tijd zouden kunnen verstaan, waar die huidige tijd misschien weleens heel spannend of zelfs zorgbarend zou kunnen zijn, maar ook waar er hoop te vinden is.

Zeker voor de leden van de Girard studiekering zal veel van wat ik nu ga zeggen bekend klinken. Girard was een dwars denker, in verschillende opzichten. Zijn filosofische raamwerk is begonnen bij het bestuderen van een aantal grote meesters in de literatuur, waaronder Dostojevski, Proust en Flaubert. Deze literatuur bevatte volgens Girard meer heldere inzichten over de aard van het beestje mens dan veel wetenschappelijke antropologie. In zijn analyse van de personages in deze romans werd hij getroffen door het feit dat deze personages gedreven werden door verlangens, verlangens die niet uit hun authentieke diepste binnenste opborrelden, maar een verlangen dat altijd en overal bemiddeld werd via een ander. Het mooiste voorbeeld van dit fenomeen, wat door Girard mimetische begeerte, werd genoemd, werd gegeven door de priester en vredesactivist André Lascaris. Hij overleed twee jaar geleden en was ook lid van de Girard-kring. Hij vertelde dat zijn vader op een dag de buurman tegen het lijf liep. De buurman keek bepaald niet opgewekt, dus vroeg de vader van

André Lascaris: “Wat is er toch met je aan de hand?” De buurman vertelde hoe hij erop uit was getrokken met zijn kar vol haringen, die hij probeerde te verkopen. Zonder enig succes. “Ik kan ze aan de straatstenen niet kwijt. Tien haringen voor een dubbeltje. Dat is toch geen geld.” De vader van André Lascaris vroeg hem: “Zal ik ze anders van je overnemen?” “Je doet je best maar,” zei de buurman. “Maar ga er vooral niet meer naar de Kerkstraat en naar de Nieuwe Kerkstraat. Daar ben ik al geweest.” Dus wat deed de vader van André? Hij ging naar de Kerkstraat en de Nieuwe Kerkstraat en riep met luide stem: “Tien haringen voor een kwartje.” “Nou ja, dat is ook wat,” zeiden de mensen. “Zojuist was hier nog iemand die tien haringen voor een dubbeltje verkocht.” De vader van André Lascaris zei zelfverzekerd: “Ja, dan had u die troep maar moeten maken.” En binnen anderhalf uur had hij alle haringen verkocht.

Dit is een voorbeeld bij uitstek van hoe mimetische begeerte werkt. De waarde van de haringen wordt niet bepaald door de haringen zelf, maar door de waarde die door anderen aan die haringen wordt toegekend. Begeerte naar een object wordt opgewekt door een ander die datzelfde object begeert. De ontdekking van spiegelneuronen bevestigt dit mimetische karakter van het mensensoort. Het vermogen tot imiteren, niet alleen van gedrag, maar ook van verlangens, is de bron van menselijke empathie en samenwerking, maar ook van rivaliteit. Het delen van dezelfde muzieksmaak creëert vriendschap, het verlangen naar dezelfde partner creëert jaloezie en strijd. De mens kan niet met en niet zonder deze mimesis, maar om tot een groeppvorming te komen moet er een oplossing gevonden worden voor al die mimetische conflicten die zich opgestapeld hebben.

Dan komen we bij het idee waar Girard misschien wel het meest bekend om is geworden: het zogenaamde zondebokmechanisme. Zodra we een individu of andere groep de schuld kunnen geven van alles dat er fout is of mis gaat, komen we tot een eenheid. De eerste beschavingen ontstonden met het doden of het uitdrijven van deze zondebok. In zijn studie naar mythologische teksten en offerrituelen vond Girard sporen van deze oorspronkelijke moord terug. Rituelen waren tijdige uitlaatkleppen om het verdeeldheid zaaiende geweld de gemeenschap uit te kanaliseren, en in de heilige teksten moest het zo voorkomen dat dit geweld gewild werd door God of goden. Dit is wat Girard het “sacrale” noemt.

Maar in de joods-christelijke teksten vond Girard een omkering van deze gang van zaken. Hier werd niet geschreven vanuit het perspectief van de moordenaars of uitdrijvers, maar hier wordt voor de kant van de zondebokken gekozen. Hij vergelijkt Jozef in het Oude Testament

met Oedipus. Beiden worden hun familie uitgedreven, maar bij Oedipus worden alle beschuldigingen aan zijn adres voor waar aangenomen, daar waar we bij Jozef duidelijk zien dat hij het slachtoffer is van de rivaliteit van zijn broers. De climax van dit zogenaamde ontmaskeringsproces vindt plaats in de evangeliën waarin Jezus sterft als de zondebok en daarmee getoond wordt dat het niet God of de goden zijn die het bloed willen zien, maar de mens zelf (al is dit in de christelijke traditie vaak weer vrolijk omgedraaid).

Tegen het einde van zijn leven werd Girard in toenemende mate een apocalyptisch denker. De aanslagen van 11 september 2001 speelden hier een belangrijke rol bij. Waar hij enerzijds een positieve invloed zag van het ontmaskeringsproces dat via de joods-christelijke teksten in gang was gezet, raakte hij er ook steeds meer van doordrongen dat hiermee ook de mechanismes waarmee de mens van oudsher de eenheid wist te bewaren failliet verklaard waren. Niet dat er geen zondebokken meer worden aangewezen – het moge duidelijk zijn dat dit nog steeds een populaire oplossing is voor problemen – maar nooit meer zal het zo effectief zijn als het was. De mens is zijn uitlaatklep kwijt en daarmee kan geweld nu escaleren tot in het extreme. Voor Girard stond als een paal boven water dat de mensheid voor een keuze staat: of we zien af van vergelding en rivaliteit, of we gaan als collectief ten onder.

Deze theorie van Girard roept heel veel vragen op, over onze tijd en onze samenleving. We leven in een seculiere – misschien wel post-seculiere tijd. Als we het hebben over het verdwijnen van religie als iets dat waarde en betekenis gaf over wat voor soort religie hebben we het dan precies? Was het religie met sacrale trekjes, als een soort bindmiddel, een veredeld zondebokmechanisme? De jurist Carl Schmitt schreef in de jaren '30 dat alle significante concepten in het moderne denken over de staat gesecculariseerde theologische concepten zijn. De almacht van God was overgedragen aan de Vorst, en de politiek werd volgens hem gedefinieerd door het vriend-vijand-principe. Carl Schmitt had een katholieke achtergrond, maar toch was religie voor hem niet de kracht die het zondebokmechanisme ontmaskerde en aan de kaak stelde, maar eerder een legitimering van dit principe. Het duurde niet lang voordat hij zich bij de Nazi's aansloot. Waar volgens Hans Boutellier de vijand de plaats van de waarheid heeft ingenomen, moeten we scherp blijven voor een vorm van religie die deze kant opgaat.

In een tijd dat de grote verhalen en theorieën eigenlijk wel passé leken te zijn, ontwikkelde Girard zijn theorie, die van enorme omvang is. Ook weer een groot verhaal, zou je kunnen zeggen. Een van de redenen dat

hij zo'n dwars denker was. Het kan verleidelijk zijn om in het vacuüm dat na de secularisatie is ontstaan de theorie van Girard te plaatsen als nieuwe betekenisgever. Maar hier zit voor mij de crux: het werk van Girard laat mij zien dat wanneer wij aanspraak doen op God of de waarheid, die ons telkens weer uit handen glipt. Want, nee, geen mens is vrij van zondebokdenken. Het mag een beladen woord zijn, maar... bekering is nodig. Als het zondebokmechanisme zo'n menselijk mechanisme is, dan kan het niet anders of ik heb me er schuldig aan gemaakt. De theoloog James Alison schrijft zo mooi over "the joy of being wrong." We leven in een tijd van woede en ik bespeur veel defensieve reacties bij gesprekken die bijvoorbeeld gaan over ons koloniaal verleden, thema's als wit privilege en racisme.

En Girard voorspelde het al: waar mimetische rivaliteit ooit leidde tot het aanwijzen van zondebokken en daarmee begon met het maken van slachtoffers, leven we nu in een tijd dat mensen rivaliseren over wie er precies recht heeft op het slachtofferschap. Slachtofferschap als identiteit. Girard heeft me geleerd wat meer vrede te hebben met mezelf te zien als dader, juist op die momenten dat ik het zelf niet doorhad.

Het is verleidelijk te denken dat veel conflict en onvrede ontstaat doordat we met zoveel verschillen in één land leven. Ik zou, geïnspireerd door Girard, de vraag willen stellen: is dat echt het probleem? Is het niet veel meer het geval dat de grote conflicten ontstaan, juist waar we op elkaar lijken. Onder andere door de technologie van sociale media zijn we meer met elkaar verbonden dan ooit en dagelijks kun je je vergelijken met al die andere mensen op het wereldwijde web. Het is alweer even geleden, maar in het anti-Islam-filmpje dat Geert Wilders een aantal jaar terug maakte, viel het me zo op dat alles waar hij die andere zogenaamde "achterlijke cultuur" van beschuldigde, dat dat alles ook te vinden is in onze eigen westerse geschiedenis. Zijn mensen bang voor de ander in zijn anders-zijn of zijn mensen bang voor wat ze in die ander als spiegel zien?

Jean Paul Sartre werd bekend om zijn uitspraak: "de hel, dat zijn de anderen." René Girard had er een ander idee over: "Iedereen denkt dat alleen hij veroordeeld is tot de hel, en precies dat maakt het tot een hel." En zo was daar onlangs op Twitter dat berichtje van Nadi van de Watering: ik ben eenzaam. En wat bleek, ze was niet alleen. Een storm van berichten brak los, van jonge mensen met precies ditzelfde gevoel. De positieve werking van mimesis.

Het zijn verwarrende tijden. Ik zie hoe oude zondebokmechanismes ontmaskerd en aan de kaak gesteld worden, ik zie ook nieuwe

ontstaan. Ik zie een uit de hand lopende rivaliteit en strijd om erkenning, en ik zie ook meer empathie en kwetsbaarheid. Alles lijkt extremer en radicaler te zijn dan het eerder was. Ja, ik denk dat het seculiere experiment maar deels geslaagd is. Er worden substituten gezocht in grote leiders, er wordt gesproken over een joods-christelijke cultuur zoals die nooit bestaan heeft, zoals die zelfs in Europa niet mogelijk was geweest, om maar stelling te nemen tegen de buitenstaanders die velen het liefst niet zien binnenkomen. Kennis nemen van het werk van Girard en het analyseren van de huidige tijd maken me niet optimistisch. Maar wel hoopvol. Omdat ik geloof dat we een keuze hebben in de voorbeelden die we volgen. De man uit Nazareth is voor mij als christen een logische keuze.

Ik wil afsluiten met een uitspraak van de Franse filosoof en mystica Simone Weil, een seculier gelovige, die in de eerste helft van de twintigste eeuw heel bewust weigerde tot de kerk toe te treden, misschien ook wel omdat zij zag dat de religie in haar tijd meer aan de kant van de vervolgers stond dan aan de kant van de zondebokken:

“Gods kinderen moeten hier op aarde geen ander vaderland kennen dan de gehele wereld, met alle redelijke schepselen die zij heeft bevat, op dit ogenblik bevat en zal bevatten. Die wereld is de ware geboortegrond, die aanspraak mag maken op onze liefde.
[...] Het is waar dat men zijn naaste moet liefhebben, maar in het voorbeeld dat Christus als toelichting op dit gebod geeft, is de naaste een naakt en bloedend mens die bewusteloos langs de weg ligt, en van wie niets bekend is. Het gaat om een volkomen anonieme en juist daardoor geheel en al universele liefde.”

Ik kan vanuit een denker als Girard en vanuit een analyse van deze tijd en maatschappij, niet anders dan concluderen dat deze universele liefde de enige weg is die toekomst heeft.

SECULARITEIT IN WAARHEID, WERKELIJKHEID EN TOEKOMST
EEN REACTIE N.A.V. HET BOEK HET SECULIERE EXPERIMENT DOOR HANS
BOUTELLIER

JAN KROESEN

Het is spannend en mooi om de vraag te krijgen om als lezer van het werk van Rosenstock-Huessy een reactie te formuleren op het boek van Hans Boutellier: Het Seculiere Experiment. Het is een op wetenschappelijke leest geschoeid boek, dat op een prettige manier leest. Boeiend is hoe de tekst steeds in de verschillende thematieken die worden aangesneden, uiteindelijk toch blijft cirkelen rond het thema van de secularisatie en de gevolgen ervan voor Europa en vooral ook voor

Nederland. Allerlei sociologische, politieke en filosofische benaderingswijzen en denkbeelden ten aanzien van de huidige westerse samenlevingen in het algemeen en van Nederland in het bijzonder passeren de revue. Het biedt de achtergronden van de krantenberichten over migratie, veiligheid, criminaliteit en seksuele verworvenheden en misstanden. Door dat alles heen speelt de teloorgang van het Christendom een enigszins verontrustende rol. De christelijke kerken die voorheen de organiserende principes boden voor onze samenleving lopen leeg. De mensen zijn het zonder God gaan doen. En daarzonder 'wordt het een zootje', zei vader Boutellier tegen zoon Hans. Wellicht resoneerde in vader Boutellier dat voortdurende refrein van: 'zij deden wat kwaad was in de ogen des Heren: Een iegelijk deed wat goed was in eigen ogen'. Het blijkt echter mee te vallen, zo constateert Hans Boutellier: het is geen zootje geworden.

Hoewel: bij het voortschrijden van de tijd blijkt in het toegevoegde hoofdstuk van de onlangs verschenen tweede druk van het boek, dat dezelfde Hans Boutellier toch wat pessimistischer is geworden. De verschillen in onze westerse samenlevingen lijken te gaan in de richting van vijandschap tussen groepen en mensen. Populisme en een Islam die opkomt voor een wrekende God, de verkiezing van Trump

enzovoorts lijken ertoe te leiden dat waarheid (daar waren de religies en de wetenschap toch altijd voor) wordt ingeruild voor vijandschap. Het zou dus toch nog alsnog een zootje kunnen worden. Maar misschien kun je het ook andersom zeggen: Het is nog steeds niet echt een zootje en dus zijn we misschien nog steeds niet helemaal van God los. In ieder geval minder dan veelal wordt aangenomen. Dit laatste zou een opmerking in de lijn van Eugen Rosenstock-Huussy kunnen zijn. Maar hoe dat ook zij, de risico's die we lopen zijn enorm, de crises waar mee we geconfronteerd worden immens en de verschillen van inzicht zijn vaak verscheurend.

Toekomst en verleden.

Vergelijking van het werk van Rosenstock-Huussy met dit boek levert veel overeenkomsten op, maar ook verschil. Veel van de ontwikkelingen waarover Boutellier schrijft, heeft Rosenstock-Huussy al voorzien tijdens en na de twee wereldoorlogen. Rosenstock-Huussy schuwt het niet om ook de naam van God te betrekken op het wereldgebeuren en ook de analyses van Boutellier laten de invloed van God en Kerk niet ongenoemd. Voor de korte termijn is dat misschien niet zo verstandig geweest, want zo'n opstelling levert al snel het predicaat 'onwetenschappelijk' op. Het is echter wel illustratief voor het tegengestelde perspectief dat beiden hanteren. Voor Boutellier is God vooral van het verleden en nog een beetje voor nu - en voor de toekomst een toevalstreffer. Als hij er nog is in de toekomst, dan als verrassing, als emergente God die lijkt te verschijnen als een min of meer toevallige zinervaring in een chaotische hoeveelheid gebeurtenissen. Dat vind ik overigens wel een leuke en aansprekende gedachte die minder ver afstaat van Rosenstock-Huussy dan je misschien zou denken. De tegenstelling Rosenstock-Huussy - Boutellier is vooral dat de eerste van meet af aan een christelijk getekend perspectief heeft op de gebeurtenissen waar Hans Boutellier zich vooral op wetenschappelijk onderzoek wil baseren. Dat wetenschappelijk onderzoek is seculier, zonder God. Zo 'hoort' dat in het wetenschappelijk bedrijf.

Voor Rosenstock-Huussy is God voor alles Taal. Het Woord is van het begin van ons als mensengeslacht, maar ook van het eind van de laatste mens ervan. Bij hem is sprake van een Woord dat de tijden in al z'n verbuigingen verbindt. Daarvan is geen mens uitgezonderd. Ook Hans Boutellier niet. Het wetenschappelijke discours als zodanig vat Rosenstock-Huussy op als een verbuiging van het Woord dat 'van den beginne' is. Tijden veranderen en dat drukt zich uit in de taal. En met de taal verandert tevens de manier waarop Hij zich laat zien dan wel zich laat wegdrukken. Als zodanig is Hij ook een Raadsel of een Intrige om met Lévinas te spreken. Daar komt Boutellier dichtbij wanneer hij

schrijft over de emergente God. Bij Rosenstock-Huessy wil dat zeggen dat Hij altijd verweekeld is in oude en nieuwe tijden. Het woord 'ontwikkeling' moet daarbij opgevat worden als een antwoord op een uitdaging. God is om zo te zeggen 'van de uitdaging'. In de taal van Rosenstock-Huessy, God is de God van de imperatief. Van de uitdaging (of uitdagingen) die lang niet altijd even prettig is (zijn). Evengoed kan je voor 'uitdaging' het woord 'crisis' invullen. Wat is de eis die aan mensen in deze tijd wordt gesteld. Het gaat niet zozeer om de vraag naar een geloof in termen van PKN Gereformeerd of Rooms Katholiek, of in Allah of Brahman of Boeddha. Het gaat meer om de vraag waar je in gelooft als je een nieuwe wereld wilt waarin mensen (mondiaal) mens kunnen zijn. Daarin gaat het om de eenheid van allen. Waar geloof je in als je in die overgang van mondiaal denken naar lokaal handelen in de toekomst je ziel wilt bewaren? In de christelijke tijdrekening, kan geen vooruitgang plaatsvinden, zonder dat ergens in geloofd wordt. Geen toekomst zonder God, zou Rosenstock-Huessy kunnen zeggen. Hoe kunnen we ons toevertrouwen aan nieuwe tijden? Als dat niet lukt, gaat dat op termijn een terugval in oude sacrificiële tijden betekenen. Daarvan getuigt het Nazi-regime dat in een tijd waarin dat helemaal niet meer kon terugviel op de moraliteiten van de stammenculturen van voor het Christendom. De teloorgang van de oude ordeningen van Europa in de eerste wereldoorlog en de zinloze vernietiging van de tweede, leverde bij Rosenstock-Huessy de allesoverheersende ervaring op dat een nieuwe wereld en een nieuwe ordening noodzakelijk waren. Nietzsche laat ons zien hoezeer het uitgeholde christelijk geloof (slavenmoraal) daar een rol in heeft gespeeld. Kierkegaard spotte reeds in de eerste helft van de 19e eeuw dat Europa christelijk was, omdat dat in het aardrijkskundeboek stond en dat het heersende christendom een gauwdievenstreek was. Zonder God wordt het zootje. Een Christendom dat ogenschijnlijk volop aanwezig was, was allang niet meer bestand tegen de ernst van het leven.

De twee wereldoorlogen die er op volgden hebben een mondiale *Totalmobilmachung* (Peter Sloterdijk) teweeggebracht, waarin alles moet circuleren in een wereldwijde economie. De wereld is een dorp geworden. Godsdiensten en levensbeschouwingen die ontstonden in elk hun eigen tijdperken zijn losgeraakt van de grond waarop ze zijn ontstaan en gemigreerd naar (onder andere) onze streken, naar Europa. En het is een Europa dat ook niet meer kan geloven aan zijn eigen (oude) christendom.

Drie millennia.

In die ontredde (na WO I en II) poneert Eugen Rosenstock-Huessy zijn werk. Hij wil laten zien dat de taal verenigt en scheidt, afsterft en

weer vernieuwt. Hij beschrijft dat na de revolutionering van alle levensgebieden door de oorlog er een nieuwe tijd aankomt. Hij noemt het als het tijdperk van de Geest. Door alle verschillen heen waait de wind van de Geest. Grofweg deelt hij de geschiedenis van Europa in een drietal millennia. In het eerste millennium strijdt de Kerk tegen de levensvorm van de stammen, die alle zonen tot krijgers maken en waarin bloedwraak, eerwraak en vetes tussen de stammen een bloedige rol spelen. Mensen buiten de stam doen niet mee. Buiten de stam is geen leven. Alleen binnen de stam is leven mogelijk. De verhoudingen zijn er dan ook krachtig en intens. In het tweede millennium wanneer de Kerk deze strijd met deze onderling verschillende stammenculturen beslecht heeft wordt Europa een gemeenschappelijke binnenruimte onder de schutse van de christelijke Kerk. Het is de tijd van toenemend geloof in de mogelijkheden van de menselijke rede, die de erfenis van de middeleeuwen meekrijgt. De wereld wordt ontdekt (Columbus) en ingedeeld. De ontwikkeling van naties en rijken onthult de waarheid van de wereld. Hetzelfde gebeurt in de ontwikkeling van de natuurwetenschap die tegelijkertijd plaatsvindt. En nu de wereld zo'n beetje is ingedeeld bevinden wij ons in de overgang naar een derde millennium. Opnieuw een andere nieuwe tijd. Dergelijke overgangstijden waarin 'geschakeld' moet worden tussen bijvoorbeeld 'Geloven in een geopenbaarde waarheid' naar 'geloven in de Rede', zijn buitengewoon spannend. Het boek van Boutellier is daarvan een levend bewijs. Rosenstock-Huessy zou kunnen zeggen dat hij daarin de spanningsvelden beschrijft die spelen in de overgang van het geloof in de Rede naar het geloof in de Geest. In elk tijdperk 'heerst' zo schreef ik hiervoor, een eigen 'taal'. Een nieuw tijdperk moet altijd een nieuwe taal leven en leren, omdat het een antwoord moet geven op andere urgente problemen. Het nieuwe tijdperk is het tijdperk van de Sociologie. Het tijdperk van het leren samenleven. Daarin zou steeds een geloof werkzaam moeten zijn dat christelijk is en dat vlees en bloed wordt in de levens van mensen. Het motief daarin is dat de maatschappelijke actoren, personen, groepen, hun leven zouden moeten verbinden met elkaar en met anderen. Jezus heeft geleerd hoe men dat in liefde doet. Buiten gebaande paden treden. Buiten de paden van de stammen en Rijken en Naties. "Out of the box" denken heeft christelijke roots. Dat wil zeggen: Romeinse hoofdmannen helen, hun dochters genezen die niets weten van de joodse leer, laat staan dat ze de Dordtse Leerregels en de Heidelbergse catechismus kennen. Mensen openen voor elkaar, groepen gastvrijheid leren en openstaan voor elkaar. Klinkt mooi, maar doet ook pijn. God is weg omdat we (Christenen en Moslims) Hem niet meer tegenkomen in bekende kledij van bekende rituelen en oude formuleringen. Hij is misschien eerder de Hoeder van vele identiteiten die in onze samenleving, maar ook

mondiaal om erkenning vragen. Hij eist de waarheid van de erkenning. Sociologisch, economisch, cultureel en politiek. *Totalmobilmachung* is te zien als een hedendaags equivalent van de 'volheid des tijds'. Misschien is dat ook een beetje de Emergente God die Boutellier ontwaart? Het is in termen van Jürgen Habermas een leerstap die tegelijk ook weerstand en geweld oproept. Het boek van Hans Boutellier getuigt daarvan. De door hem beschreven pragmacratie (prachtige term) is daarop een voorlopig antwoord. Wanneer de Kerk onze voorvaders niet had geleerd hoe te geloven in een openbaring, hadden we niet geweten hoe te geloven in de Rede. Wanneer we niet hadden geleerd hoe te geloven in de Rede, hoe zouden we dan kunnen weten hoe we ook maar zouden kunnen geloven in een mondiale Vrede tussen identiteiten? In dergelijke overgangen gaat het om mensen die op een nieuwe manier zich inzetten om mensenlevens te openen voor elkaar. Op die overgangen hebben mensen met inzet van lijf en leven ingestaan voor waar ze in geloofden. Het is dus geen waterig soort new age medemenselijkheid waar het om gaat. Het leren vrede te sluiten en te stichten is de opdracht van het 3e millennium. En dat gaat pijn doen. Steeds wijst Rosenstock erop dat in alle revoluties en de slachtoffers daarvan het christendom c.q. het christelijk geloof een rol heeft gespeeld, uitgezonderd misschien de Russische Revolutie. Hoewel je daarvan nog kunt zeggen dat ze zich op z'n minst nog afzet tegen alles wat op geloven lijkt en alleen nog gelooft in de materie, de arbeidskracht, de elektrificatie, de statistieken. Dat is pas echt seculier. Daarin maakt het niet uit hoeveel mensen eraan kapotgaan. Als het doel maar wordt bereikt. Daar gaat de nihilisme van Nietzsche werkelijk overheersen, de ervaring van het nihilisme. Stalin heeft in de ontwikkeling van het Sovjetimperium veel gehad aan de efficiency van het Nazi-Rijk. Onze pragmacratie heeft dat ook in zich. Protocollen, statistieken en cijfers gelden overal. In de creatieve omgang van de politicus met de dynamiek van onze samenleving spelen ze een belangrijke rol. En voorlopig zijn we daar ook nog niet van af. We geloven erin, zo paradoxaal is het ook.

Eigenlijk is het nog erger. De nihilisme kruipt niet alleen binnen in onze instituties, maar is momenteel alom aanwezig. Niet alleen in ons land, maar in alle westerse landen. Fact-free politics, keihard zichtbaar, hoorbaar en verifieerbaar liegen, verkozen leiders die de trias politica aan hun laars lappen en kiezen voor een autocratisch regiem, toenemende invloed van het salafisme..., zo kan je nog wel even doorgaan. Waarheid dreigt te worden ingeruild voor vijandschap, aldus Boutellier en dat is een grote zorg. De tegenstellingen tussen groepen (identiteiten) zijn ontzettend groot en eisen allemaal hun recht. Geweldsincidenten zijn aan de orde van de dag. De slachtoffers ervan eveneens. Girard kan veel van z'n gelijk halen in de huidige maatschappelijke verhoudingen. Het kan ook verkeerd lopen.

Afschaffen van de oorlog.

Eugen Rosenstock wijst in dat verband graag op het afschaffen van de oorlog. Niet dat in nog een oorlog de oplossing zou kunnen zitten, dat bedoelt hij allerm minst te zeggen. Wel dat er een equivalent moet komen waar mensen hun ziel aan kunnen geven. Hij doet in ieder geval de suggestie van een sociale dienstplicht. En dan niet op de vrijblijvende manier van vakantiecampen met een opdracht. Dat is te veel spel en heeft te weinig ernst. Misschien is dat een besef dat te veel ontbreekt in de pragmacratie. Dat het bloedige ernst is. Dat het leven niet alleen maar spelen is, maar ook bloedige ernst, leer je door insnijdende ervaringen. Die hadden we in Nederland toen MH17 was neergehaald en we op TV de stoet van auto's met de stoffelijke resten zagen rijden. Insnijdende ervaringen verenigen mensen. Oorlog, geweld eist levens. Waar oorlog inhoudt dat je je leven op het spel moet zetten, moet die ervaring ook in een sociale dienstplicht of in elk equivalent daarvan zitten. Het moet gaan om 'huid en haar opdrachten', waar men zich niet meer zomaar aan kan onttrekken, maar waaraan harde arbeid verricht moet worden, waarin ondanks (vaak) onbegrijpelijke verschillen samengewerkt moet worden. Echter niet alleen het samenwerken, maar ook het gesprek daarover en naar aanleiding daarvan. We moeten dat zo organiseren dat mensen van verschillende afkomst met elkaar in contact kunnen komen. Dat is het voortdurende adagium voor het 3e millennium bij Rosenstock-Huessy. Dat mensen met elkaar in gesprek moeten komen in omstandigheden die ertoe doen en die zij dienstbaar aan anderen trachten te verbeteren. Het moet gaan om het geven van een eigen tijd aan de tijd van anderen. Dienstbaarheid of het nu in eigen land is of daarbuiten, zou moeten leren omgaan met twee verschillende tijden, aldus Rosenstock-Huessy. Enerzijds is dat de klokkentijd van agenda's, uren en minuten, anderzijds de tijd die een menselijke ziel kan investeren in een opdracht waarvan de tijd niet te meten is, maar waar geduld gevraagd wordt. Dat is misschien wel de ellende van de pragmacratie en de seculiere maatschappij. Dat ze geregeerd wordt door de minutenkalender, door de mal van de planners, waar de werkelijkheid in wordt gedrukt binnen een tijdsbestek dat gepland is en al berekend voor men tot uitvoering overgaat. Daar kun je termen aan toevoegen als bureaucratie, protocollen, targets, statistieken. Voortdurende kolonisering van de eigen tijd door de klokkentijd en de minutenkalender berooft de mensen van het ritme van hun eigen tijd. In de beschrijving van de effecten van de Russische Revolutie beschrijft Rosenstock-Huessy deze termen als uitkomsten van een mensopvatting als arbeidsmolecule. Daarin wordt hij gezien als een roboteenheid die in staat is in zus en zoveel tijd een hoeveelheid energie te leveren die overeenkomst met de inzet van... zus en zoveel paardenkrachten of stoomlocomotieven of

zus en zoveel calorieën. De secularisering begon wat Eugen Rosenstock betreft niet zozeer met de Franse Revolutie of met de Renaissance, maar met dit resultaat van de Revolutie van Lenin. Met de teloorgang van het Sovjet-systeem, verschenen deze termen in onze managementboeken. Die manier van denken en handelen maakt dat mensen zich niet meer kunnen verbinden met wat ze doen. Ik vraag me vaak af of de passie waarmee zoveel mensen hun werk zeggen te doen, niet een verkapt verzet is tegen deze mentaliteit waartegenover men wil houden dat men 'ertoe doet' en dat men 'een verschil maakt', al bestaat dat ook uit het verleggen van een steen in de rivier.

Kerk en samenleving.

Onze samenleving, onze netwerkmaatschappij is, is de erfgenaam van de Kerk, zo laat Rosenstock ons weten. Zoals de populistten terugverlangen naar 'een sterke man' en de voorrang van het 'eigen volk', zo kan men ook terugverlangen naar een kerk die nog eens een advies kan geven over hoe we het moeten doen in de maatschappij met elkaar. En hoewel de Kerk(en) nog wel eens een vingerwijzing kunnen geven (denk aan het kerkasiel) is niet te verwachten van de Kerk dat ze met een blauwdruk voor de samenleving komt. Als ze het zou doen, zou ze denk ik zelfs worden weggehoond. De samenleving zal het zelf moeten uitvinden en gewone mensen zullen het moeten doen. De Kerk groeide ooit door het bloed van de martelaren. Door mensen die hun leven eraan gaven, soms letterlijk. Zij waren het zaad van de Kerk. God is de Kerk uitgelopen. Als het wat worden wil met de samenleving zullen mensen er hun leven aan moeten geven. En dat geldt niet alleen fysiek, maar ook cultureel, economisch en politiek. Dat geldt niet alleen Europees, Amerikaans of Chinees, maar mondiaal. Niet in de verwachting dat het resultaat er binnen een gegeven tijd zal zijn, maar dat wat ze overal ter wereld doen groeien door anderen zal worden opgepakt en verder gedragen. Zo bezien is God al in de wereld. Misschien is al het gekrakeel rond het 'elkaar de maat nemen', daar ook wel een uiting van.

We zijn nog niet helemaal van God los. Hij houdt ons bezig. In de kracht waarmee opgekomen wordt voor de vrije meningsuiting, hoewel soms ook wel wat overdreven, blijkt toch ook steeds weer dat de taal (het Woord) een kracht in zich bergt.

De moord op advocaat Derk Wiersum is daar een ironisch voorbeeld van. Zijn liquidatie werd onmiddellijk gezien als een aanval op onze rechtstaat. In de media werd al snel daarna gespeculeerd over de vraag of er nog een advocaat te vinden zou zijn die zijn taak (de verdediging van Nabil B. in het Marengoproces) op zich zou willen nemen. Wie dat zou doen zou immers zijn eigen leven en dat van zijn naasten in direct

gevaar brengen. Inmiddels is er een advocaat, Peter Schouten, die de moed heeft om de verdediging van Nabil B. ter hand te nemen. 'Het is niet gratis of pijnloos om in een mooie rechtsstaat te wonen. Het is ervoor zorgen dat gedaan wordt, wat gedaan moet worden' zegt hij in Trouw 20-09-2019.

Hoewel niets onomstreden is vandaag de dag, zie ik dat als een teken van hoop. Het woord regeert, zei premier Rutte ooit. Dat kan erg verstrekkend zijn.

IMPRESSIE VAN DE STUDIEDAG 'OVER WESTERSE WAARDEN IN RADICALE TIJDEN'

GEORGANISEERD DOOR DE GIRARDKRING EN DE VERENIGING RESPONDEO.

TRUUS DE BOER

Bij het schrijven van deze impressie passeerden de verschillende inleidingen van die dag opnieuw de revue. Wat een rijkdom aan gedachtegoed, wat een inspirerende dag mocht ik meemaken!

En dat terwijl een van de inleiders, Hans Boutellier, wetenschappelijk directeur van het Verweij - Jonkerinstituut, in zijn lezing aangaf dat de huidige samenleving dóór en dóór pragmatisch is met Mark Rutte als de personificatie daarvan. De

'pragmacratie' zo noemde hij dat, een samenleving waar bezieling en inspiratie ontbreekt.

Waardoor werd dit voor mij een inspirerende dag?

Nu is het sowieso al prettig als de tafel te klein is voor het aantal deelnemers!

Velen waren naar deze dag gekomen en na een korte, persoonlijke introductie van eenieder stak Hans Boutellier van wal. Hij bood ruimte voor vragen tijdens zijn lezing, wilde geen monoloog houden en de vragen en opmerkingen buitelden dan ook in no time over elkaar. Een levendige lezing die tegelijkertijd duidelijk en verhelderend was, wij kregen een exposé van zijn boek *Het Seculiere Experiment*. Vanwege die door en door pragmatische samenleving, het handelen naar bevind van zaken, zo meldde hij, ontstaat een onzekere positie, een land kan speelbal kan worden van anderen. Terwijl ik dit schrijf is Erdogan Noord - Syrië binnengevallen: Hans Boutellier had een vooruitziende blik!

Wat maakt dit dan toch tot een inspirerende dag?

Dat is vanwege het samenzijn, de lezing en de inleidingen van de andere sprekers Daan Savert en Jan Kroesen. Wat er voor mij uitsprong was onder meer de zoektocht naar zwaartepunten die H. Boutellier noemde, dat zijn de momenten waarop mensen weer

ervaren onderdeel te zijn van iets groters dan henzelf en hij vond dat in de herdenking rondom MH 17. 'Een sprankje hoop', op die manier verwoordde hij dat. Op de vraag 'hoe nu verder' vertelden de andere inleiders hun verhaal en lieten de leden van de Girard kring en Rosenstock Huessy vereniging zich horen: dat het evangelie nog altijd spreekt over meer willen geven dan nemen. Dat mensen offers willen brengen (zoals Nelson Mandela) die een samenleving kunnen bezielen zonder dat dat offer als normerend voorgeschreven wordt. Dat er zoiets als vergeving bestaat waardoor mensen ruimte krijgen om te leven. Dat wij - opnieuw - ergens voor durven gaan, moed tonen, want we durven nauwelijks meer risico's te nemen. Dat wij leren dat de verworvenheden van onze tijd er zijn omdat wij op de schouders staan van velen die voor ons leefden. Het is maar een greep uit de vele zinvolle opmerkingen die zijn gemaakt, maar wat een goede studiedag, met zoveel mensen van goede wil. Het stimuleerde mij verder na te denken over de zwaartepunten waarover werd gesproken en jawel, ik vind die, maar dan reik ik verder dan deze impressie bedoeld is. Eén zwaartepunt vond ik in ieder geval op de studiedag, en dat is de levensbeschouwelijke vorming door ouders: de enkele opmerking van de vader van de spreker vormde de opmaat tot zijn boek en echoot nog altijd na.

Mijn hartelijke dank aan de organisatoren en ik zie uit naar een vervolg.

NAWOORD.

Het heeft lang geduurd voor deze interim over Secularisatie en Westerse Waarden uitkwam, U vroeg zich wellicht al af of het ooit nog van zou komen. De lange tijdspanne ligt niet alleen aan de coronapandemie, maar is ook een symptoom van de moeite die het kost om een tijdschrift als dit 'in de lucht te houden'. Het is in die zin nooit een verenigingsblad geweest dat op van tevoren gezette tijden kon leveren. Het ging altijd om het vereeuwigen van een moment, een moment van samenkomst. Wanneer je dat voor een langere termijn wilt doen, moet je beschikken over meer menskracht die op een permanente wijze kan en wil bijdragen aan het creatieve proces dat daarvoor nodig is. Dat is ook enige keren onderwerp van gesprek geweest met het bestuur van onze vereniging.

Naast de Interim zijn daarom ook op initiatief van het bestuur nieuwe manieren ontwikkeld om bekendheid te geven aan het werk van Eugen Rosenstock-Huussy, zoals via onze website en met podcasts.

Als redactieleden van de Interim willen wij ook laten weten dat het voor ons een verrijkende ervaring was om verwickeld te zijn in het creatieve proces dat het ook elke keer weer was en dat ook veel plezier en voldoening gaf. Elk nummer was telkens het eindpunt van een creatief proces van verwerken, schrijven, actualiseren en vormgeven. Het betekende dat wij niet konden en ook niet wilden voldoen aan verwachtingen in de trant van het stellen van een doel, een tijdstip (op de horizon) en het vervolgens 'maken' van een blad, dat om de zus en zoveel tijd uitkwam. Ons enige criterium was dat het goed moest worden. Elke tijd van scheppen leidt ook weer tot een eindpunt ervan of misschien beter gezegd tot een voortzetting ervan in een andere vorm. Een verbuiging in een andere bedding.

Het is goed mogelijk dat dit geen afscheid voorgoed is van de Interim, maar dat ze op enig moment ook weer in het leven wordt geroepen bij saillante ontwikkelingen of bij een memorabele gebeurtenis. Wellicht is dit dus geen aankondiging van de dood van een tijdschrift, maar van een slaap van Prinses Interim, die wellicht ooit wordt wakker gekust.

Met dank aan de leden van de vereniging en haar bestuur, groeten wij u hartelijk en wensen u moed, wijsheid en geduld en kracht in de tijden van de toekomst van heden en verleden.

JAN KROESEN & WILMY VERHAGE.

UIT HET BESTUUR

OTTO KROESEN

Is Respondeo corona-proof? We hebben elkaar al een poos niet meer gezien en gesproken. De laatste keer was de bijeenkomst waaraan dit Interim nummer gewijd is, de bijeenkomst met de Girardkring en met Hans Boutellier. Dat maakt het uitgebreide verslag van deze bijeenkomst nog meer waardevol.

Het zal ook nog wel even duren voordat we weer bij elkaar kunnen komen. Toch hebben we daarop als bestuur een voorschot genomen. We hebben alvast 8 mei 2021 geprikt als volgende datum voor een bijeenkomst van Respondeo.

Over het thema moeten we nog nadenken, maar we zullen elkaar ongetwijfeld voldoende te vertellen hebben. Als nu de kwetsbare groep ouderen die wij zijn maar op tijd ingeënt mag worden, dan kunnen wij tegen die tijd ongehinderd als ongenaakbare goden door het land reizen naar... Twello. Het moet dus wel een beetje mee zitten als het wil lukken. Maar: schrijf de datum en de plaats alvast in je agenda.

Het bestuur heeft het plan januari of februari 2021 opnieuw een nieuwsbrief uit te brengen. Daarin zal meer te vinden zijn over het onderwerp en de ledenvergadering van 8 mei 2021. Mocht iemand enig bericht of nadenken willen delen, dan komt daar deze nieuwsbrief ook voor in aanmerking. Maar de website is inmiddels ook in een nieuw jasje gestoken. En de website heeft nog wel wat meer aankleding. De website staat al hoog genoteerd in de ranking van websites in Google en dat is een mooie startpositie. Een website trekt meer aandacht naarmate er meer op gebeurt. Zelfs met klikken (in de goede betekenis van het woord) kun je meewerken aan de bekendheid van het werk van Rosenstock-Huessy. Je kunt ook reageren op een blog of een artikeltje schrijven.

Velen zullen het al gezien hebben: ook de podcasts waar de Nieuwsbrief over sprak staan nu online, op de voorpagina van de website, Respondeo.nl. Het zijn er inmiddels vier. In de eerste podcast worden diverse leden geïnterviewd en Kurt Kooijmans en Freek Schröder hebben het ge-edit. Daarop volgen nog drie "individuele"

podcasts, ook door hen ge-edit. We beschouwen dit niet als een eenmalig gebeuren, maar als een begin.

Bij veel activiteiten die we als Respondeo georganiseerd hebben hadden we als bestuur het adagium: wat je voor jezelf doet doe je ook voor anderen en wat je voor anderen doet, doe je ook voor jezelf. Dat heeft de keuze van onderwerpen en samenwerkingsverbanden bepaald. We willen elkaar ontmoeten maar ook in de aandacht staan. Dat lijkt ook goed in de stijl van Rosenstock-Huessy: echte gemeenschappen ontstaan aan het samen volbrengen van een imperatief. Naarmate vele leden ouder worden en minder mobiel zijn, is daarom des te meer de website een goed communicatiemiddel. Alles wat je met elkaar communiceert door op elkander te reageren, is onmiddellijk ook toegankelijk voor anderen. Neem dus initiatief waar je kunt en stuur je bijdragen op naar onze secretaris Egbert Schroten. Dat kunnen ook ideeën zijn waar we samen verder vorm aan kunnen geven.

Ook de Interim nummers staan allemaal op de website. Deze laatste Interim zal daar spoedig aan toegevoegd worden. Ook de Interim artikelen blijven dus toegankelijk op langere termijn. Dit is het 13e nummer – een zeer toepasselijk getal om een breuk te maken en een nieuw begin. Ook het thema staat in het teken van breukpunten die overgangspunten zijn. Spannend is het wel, want ook de tijd waarin we leven is spannend. Gaat er iets nieuws ontspruiten nadat het zaad in de akker gevallen is, of valt het zaad op stenen of tussen de distels?

Wij lijken wel wat op de volgelingen van Paracelsus, oftewel Theophrastus van Hohenheim, de eerste empirische wetenschapper, de eerste arts die zijn voorschriften en recepten ontwikkelde op basis van eigen waarnemingen. Diens volgelingen hebben hun uiterste best gedaan zijn geschriften te verzamelen, te bewaren en door te geven. Dat was allemaal met weinig succes, althans met weinig tastbare impact. Een dun stroompje is de schakel geweest tussen verleden en toekomst. En vele anderen zijn intussen met de eer gaan strijken, terwijl ook Theophrastus van Hohenheim nog op erkenning wacht. Maar het ging ook al niet om de eer. Zo zijn in Duitsland, Amerika en Nederland de volgelingen van Rosenstock-Huessy ermee bezig en bezig geweest zijn werk te recipiëren en door te geven. Het is een dun stroompje naar de toekomst. Maar er is geen rivier die niet als een dun stroompje begonnen is. Rosenstock-Huessy is dus in goed gezelschap. Het is op de een of andere manier een historische wet dat het zo gaat. Mooi citaat van de theoloog Noordmans voor de adventstijd: Keizer Augustus had niet kunnen bedenken, dat zijn regeringsperiode nog

eens opgedeeld zou worden in een periode voor, en een periode na Christus.

Als bestuur willen wij natuurlijk iedereen bedanken die aan de voortgang van dit werk op zijn en haar wijze bijdraagt en bijgedragen heeft. Die dank betreft op dit moment vooral Wilmy Verhage en Jan Kroesen die gedurende respectievelijk acht en zes jaren de redactie van dit blad op zich genomen hebben. Bedankt voor jullie inspanningen om van dit blad een mooi vormgegeven brochure-achtig tijdschrift te maken met veel inhoudelijke kwaliteit. Dat laatste is natuurlijk ook een compliment voor alle leden die daar op allerlei manieren aan bijgedragen hebben.

Het bestuur wenst alle leden en belangstellenden graag goede kerstdagen en een goede jaarwisseling.

Vereniging Respondeo

Ter studie en verspreiding van de inzichten van Eugen Rosenstock-Huussy. Deze betreffen de ontwikkeling van mens, cultuur en samenleving in hun onderlinge samenhang met het oog op de toekomst. De focus is gericht op vrede en rechtvaardigheid voor elke bewoner van onze planeet. Levensoriëntatie, praktische samenwerking en respect voor elkaar staan voorop.

Contributies en donaties: Triodosbank, Ibanrekening:

NL 57 Trio019.84.20.757 ten name van Vereniging Respondeo.

Vermeld s.v.p. lidmaatschap (€ 25 – € 35 per jaar), donatie of gift.

Het bestuur wordt gevormd door:

Otto Kroesen voorzitter,

Egbert Schroten secretaris,

Jürgen Müller penningmeester,

Rudolf Kooiman.

Secretariaat: Egbert Schroten Veeningen 24, 7924 PJ Veeningen

tel. 0528-202041 , e-mail: vereniging.respondeo@gmail.com

Website: www.Respondeo.nl

Boeken van en over Rosenstock-Huussy (ERH): Van bijna alle boeken van ERH zijn nog exemplaren te koop via Respondeo. Via www.boekwinkeltjes.nl, waar de vereniging een winkeltje heeft, is een deel van de titels te bestellen.

Voor andere titels kan contact worden opgenomen met Egbert Schroten (secretariaat).

Over Interim

Interim verschijnt na dit nummer niet meer, dan wel bij hoge uitzondering.

Abonnement en nummers zijn gratis, voor zover via de e-mail verzonden. Via de gewone post wordt het blad niet meer verzonden.

Redactie Interim: Jan Kroesen en Wilmy Verhage

Vormgeving: Jan Kroesen

Redactieadres: S.L. Mansholtplein 3, 8802 RN, Franeker.

Tel. 06 1430 2371 - E-Mail Jan Kroesen: kroesen@me.com

E-Mail Wilmy Verhage: WVerhage@xs4all.nl

Reacties, ingezonden stukken en dergelijke per post of e-mail naar bovenstaande adressen.